

Dr. Milica Kacin Wohinz (13. 10. 1930–28. 12. 2021)

Z Milico Kacin Wohinz sva se po njeni upokojitvi leta 1993 pogosto srečevali na simpozijih, predavanjih, okroglih mizah in predstavitev knjig, tako v Ljubljani kot v Trstu in v Gorici. Po obdobju intenzivnega sodelovanja, do katerega je prišlo na njeno pobudo in je bilo povezano z nastankom knjige *Primorski upor fašizmu 1920–1941*,¹ sva se srečevali tudi na kavi. Med neformalnim klepetom mi je večkrat zatrdila: »Samo še to postorim«. V mislih je imela objavo očetovih dnevnikov in njegove taboriščne

korespondence, ki so v knjižni izdaji postali *hommage* Dominiku Kacinu. Istotakočasno ni skrivala zanimanja, da bi še katero od svojih del izdala v italijanskem prevodu. Takrat se je dogovarjala s skladom Dorče Sardoč in s Središčem za zgodovino in družbeno dokumentacijo iz Gradišča ob Soči (Centro Isontino di Ricerca e Documentazione storica e Sociale »Leopoldo Gasperini«), tipala možne interesente za prevod njene prve knjige *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* (1972)³ ter nevsiljivo iskala podporo, da bi se obljube in načelna pripravljenost njenih sogovornikov prelevile v konkretno dejanje.

Leta 2010 je knjiga izšla v italijanskem prevodu z naslovom *Alle origini del fascismo. Gli sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918–1921*. Po knjigi, ki jo je v italijanščini izdala leta 1998 z Jožetom Pirjevcem,⁴ je leta 2004

¹ Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella, *Primorski upor proti fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.

² Milica Kacin Wohinz (ur.), *Dnevnik, pisma, spomini iz dveh svetovnih vojn*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2016.

³ Milica Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor: Obzorja, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972.

⁴ Milica Kacin Wohinz, *Alle origini del fascismo. Gli sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918–1921*. Gradišče ob Soči: Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale »Leopoldo Gasparini«; Gorica: Fondazione, Sklad Dorče Sardoč, 2010.

⁵ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjavec, *Storia degli Sloveni in Italia*. Benetke: Marsilio, 1998. V dopolnjeni obliki je knjiga leta 2000 izšla tudi v slovenščini.

izšla pri Goriški Mohorjevi družbi še zbirka njenih razprav v italijanskem prevodu z naslovom *Vivere al confi ne: sloveni e italiani negli anni 1918–1941*.

Zaradi večkrat izraženega stališča, da se želi umakniti iz aktivnega zgodovinarstva, je bila skoraj presenečena, ko sem jo v začetku maja 2017 povabila na Oddelek za zgodovino na pogovor s študentkami in študenti, ki so v tistem letu obiskovali predmet Epistemologije zgodovine. Najprej je vabilo zavrnila, šele po vztrajnem prigovarjanju, da bi bilo njeno pričevanje nadvse dragoceno za študente in študentke, ki so se že predhodno seznanili z njenim delom, ga je sprejela, a z rezervo. Dala mi je vedeti, da ji je ob javnih nastopih vse bolj nelagodno in da si ne želi nalagati novih obveznosti. Poslovali sva se z dogovorom, da bo njen prihod na Oddelek za zgodovino odvisen od njenega počutja. Večer pred domenjenim datumom sem jo poklicala po telefonu in sprva je kazalo, da bo obisk odpovedala. Ne spominjam se, s kakšnimi argumenti sem jo prepričala, kako mi je uspelo omajati njeno že sprejeto odločitev. Dejstvo je, da me je naslednji dan pričakala pred Filozofsko fakulteto z rahlim nasmeškom na ustnicah in naklonjena. Nekaj minut za tem je v svoji elegantni urejenosti sedela v predavalnici pred študentkami in študenti. Njena rahla začetna živčnost je popustila, ko je začela pripovedovati o svojem otroštvu na Cerkljanskem in študiju zgodovine v Ljubljani.

»Bila sem otrok na vasi, kamor so prišle italijanske učiteljice, večkrat kazensko, kakšne Kalabrežinje in Sicilijanke. Zaposlile so se v okolju, ki ni poznalo njihovega jezika. Jaz sem se rodila tridesetega leta, se pravi v tridesetih letih sem obiskovala osnovno šolo na Reki pri Cerknem, tam, kjer so Divje babe doma. Poznate to? Mi smo na Divje babe že zdavnaj hodili, prej kot naši arheologi. In tam smo otroci prišli v šolo in učiteljica ni poznala našega jezika, mi pa njenega tudi ne. Se nismo razumeli. O tem sem tudi napisala objavo v Šolski kroniki. Pa vendar smo se hitro sporazumeli, je kar šlo. Smo se vsi naučili italijanskega jezika in smo potem otroci, sedem, osem, devetletni, svoje starše učili italijanščino. Naša vas Reka pri Cerknem je bila ob rapalski meji. Se pravi, ni šlo za narodnostno mešano ozemlje, ni bilo Italijanov. Gorenjska, Kranjska sta bili bližji. Ne morem se pritožiti nad italijansko šolo. Potem sem obiskovala šolo v Cerknem. Je res, da so bili italijanski učitelji do nas Slovencev strogi. Bolj strogi kot do otrok svojih funkcionarjev. Ti so v prvi vrsti sedeli. Oni so bili prvi, potem zadaj pa smo bili mi, Slovenci. Kakšen revež je bil tudi oklofutani. Jaz sem dobila dve klofuti, in sicer ker sem v Cerknem s prijateljico govorila cerkljansko. Direktor šole je sedel v kavarni in je preko ceste to slišal. In je prišel in mene in mojo Severino oklofutal. Ravno pred kratkim sem izvedela, da je julija umrla. Tako, nič drugega. Drugače smo se mi v glavnem norčevali, prepevali pesmice, peli po slovensko schifezza,⁷ schifezza namesto giovinezza, giovinezza.⁸ Smo si izmišljevali. Zaradi staršev smo bili zelo

⁶ Milica Kacin Wohinz, *Vivere al confi ne: Sloveni e italiani negli anni 1918–1941*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2010.

⁷ V slovenščini gnusoba.

⁸ *Giovinezza* (Mladost) je naslov fašistične pesmi.

narodno zavedni. Doma smo prepevali slovensko, verouk smo imeli v slovenščini. Naši kaplani so nas takrat lepo učili.»⁹

Milica Kacin se je rodila na Reki, na levem bregu Idrijce, 12. oktobra 1930 kot četrta hči Emiliji Brezigar in Dominiku Kacinu. Odraščala je v času, ko je Cerkljansko pripadalo Kraljevini Italiji in je proces italijanizacije Julijske krajine segel tudi do najbolj zakotnega dela primorskega podeželja. Štirirazredno italijansko osnovno šolo je obiskovala v rojstnem kraju. Leta 1940 je šolanje nadaljevala v Cerknem, kamor se je njena družina preselila tudi zaradi očetove zaposlitve pri Kmetijski posojilnici in hranilnici.

V avtobiografskem romanu *Saga o kovčku* Nedeljka Pirjevec svojo starejšo sestro Mili opiše kot deklico z vranje črnimi lasmi, dobrega srca, mestoma pokroviteljsko, občasno deležno očitkov sanjavosti in neješčnosti.¹⁰ V njeni pripovedi živijo podvigi sester Kacin, njihove potegavščine ob bregovih Idrijce, igre in norčevanja, tudi v italijanskem jeziku, ki so se ga učile v šoli.¹¹

V jeseni leta 1942 se je Milica vpisala na tolminsko učiteljsko in se pridružila starejšima sestram Irmi in Mariji, ki sta bili nastanjeni v tolminskem internatu »Francesco Scodnik«. V internatu je po pisanju Nedeljke Pirjevec, takrat še Dominike,¹² večkrat jokala, »ker jo smeta sestri komaj poznati, kadar se jima približa v parku nad Sočo.«¹³ Tako kot z ostalimi gojenkami je bila tudi s svojimi sestrami prisiljena govoriti v italijanščini. Izobraževanje za bodoči učiteljski poklic je na vzhodni italijanski meji podrazumevalo brisanje slovenske pripadnosti, ki je bilo v mnogih primerih uspešno tudi zaradi fi nančne podpore in vztrajne propagande Mussolinijevega režima. Sestre Kacin mu niso podlegle, ker so prihajale iz slovensko zavedne družine. Doma so se učile iz slovenskih učbenikov, brale so prepovedane slovenske knjige, udeleževale so se kulturnih, glasbenih in verskih dogodkov, ki sta jih na njihovem domu za družino in vaščane prirejela mati Emilija in oče Dominik. V tridesetih letih je oče sodeloval z organizacijo TIGR, od februarja 1942 pa z Osvobodilno fronto. Kot politično sumljivo osebo so ga fašistične oblasti nadzorovale in po prvih akcijah OF na Cerkljanskem novembra 1942 aretirale in odpeljale v koncentracijsko taborišče Zdravščina pri Gorici, pozneje v Cairo Montenotte v bližini Savone. Od tam so ga Nemci septembra 1943 odvedli v Mauthausen in v Gusen, pozneje tudi v Schlier-Redl-Zipf pri Linzu.¹⁴ Zaradi fi nančnih posledic očetove aretacije je Milica Kacin prekinila študij na tolminskem

⁹ Intervju z dr. Milico Kacin Wohinz, ki je bil posnet 19. maja 2017 v Ljubljani, mestoma ohranja pogovornost. Citati iz intervjuja v besedilu so v kurzivi. Prepis intervjuja je opravila mag. Sindi Časa, posnetek pa se hrani na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Univerze Ljubljani.

¹⁰ Nedeljka Pirjevec, *Saga o kovčku*. Ljubljana: Nova Revija, 2003.

¹¹ O norčevanju iz italijanščine in Italijanov, zlasti južnjakov glej: Milica Kacin Wohinz, Iz spomina na italijansko in partizansko šolo na Cerkljanskem. *Šolska kronika*, 1-2, 2011, str. 109–110.

¹² Dominika (1931–2003), v času Kraljevine Italije Domenica, se je preimenovala v Nedeljko (Kacin, *Dnevniki, pisma spomini*, str. 16).

¹³ Pirjevec, *Saga o kovčku*, str. 80.

¹⁴ Kacin Wohinz, *Dnevniki, pisma spomini*, str. 19.

učiteljišču.¹⁵ Odsotnosti očetovih dohodkov nista zmogla odpraviti podpora OF in domače pletenje jop in nogavic, lahko sta jo le ublažila.

*»Medtem je Italija propadla in so prišli partizani in je nastalo osvobojeno ozemlje v Cerknem, kamor so se naselila vsa partizanska poveljstva, 9. korpus. Tam se je ustanovila igralska skupina 9. korpusa, kjer je igrala tudi moja sestra. Mi pevci smo prepevali na prireditvah, mitingih. So seveda takoj uvedli tečaje slovenščine za otroke, ki so do takrat obiskovali italijansko šolo. Ni bilo nobenih težav, ker smo bili vsi načitani, smo imeli veliko slovenskih knjig, to so nam starši priskrbeli. No, in jaz seveda ukaželjna, sem dvanajstletna, trinajstletna obiskovala pevovodski tečaj pri 9. korpusu. Kulturna sekcija je organizirala tečaje za pevovodje, da so potem ustano-
vljali pevske zборе. In smo ogromno prepevali, postavili smo na oder Čehova /.../ Na partizanskih prireditvah smo se seznanjali s slovensko kulturo. To je bilo izjemno. Kot osvobojeno ozemlje smo imeli vse možnosti, ljudsko oblast, v šoli so učila kmečka dekleta ali pa dijakinje. Večina je šla v partizane, razen fantov, ki so bili pri vojaki in so ostali v Italiji. Dekleta so šla v partizane. Naši starši so bili vsi internirani ali zaprti. Doma so bile mame z otroki. Tako je bilo od leta 1943 do osvoboditve.«*

Medtem ko so se najstarejše sestre Irma, Marija in Zlatka pridružile partizanske-
mu gibanju, sta se Milica in Dominika vključili v pionirsko in mladinsko organizacijo NOB, prva kot kurirka, obveščevalka in članica kulturne sekcije 9. korpusa. Pri cerkljanski glasbeni šoli se je učila dirigiranja in je vodila cerkljanske pionirje: *»Sem bila komandant pionirske čete. Takoj so me našli. (smeh) Moje delo je bilo kurirsko. Mene so pošiljali, ,nesi pošto‘ ali pa brošure, ni bilo drugega kot iti peš. Peš smo hodili po celi Primorski. Tam je imela komando ofi cirška šola in njihov komandant je bil Zdenko Ulepič, ki je bil pozneje generalpolkovnik slovenskega letalstva. /.../ Ti Slovenci so se vrnili iz Gonarsa in so nas tam učili. Komandant me je pošiljal iz Cerknega s kolesom pogledati, kje so Nemci, koliko jih je in kako so oboroženi. In res sem šla s kolesom pogledat in enkrat se je zgodilo, da sem jim padla v roke.«*

Po koncu vojne je Milica Kacin za kratek čas službovala na okrožnem komiteju SKOJ-a v Gorici v Coni A pod Zavezniško vojaško upravo. Z željo, da bi nadaljevala šolanje, je najprej končala prvi razred nižje gimnazije v Cerknem. Pomladi 1946 se je prepisala na gimnazijo v Postojni, leta 1947 pa je študij nadaljevala na železniški tehniški gradbeni šoli v Ljubljani.¹⁶

Povojna leta so bila zanjo leta političnega druženja in vsestranskega delovanja, udeležbe mladinskih delovnih brigad, športnega udejstvovanja, zasilnih nastanitev in težkih bivanjskih pogojev, poceni kosil, a tudi neizmerne volje do življenja in znanja. Nedeljka Pirjevec omenja, kako sta ob nedeljah hodili na smučanje »s sposojenimi smučmi, v črnih hlačah in debelih črnih jopah-suknjičih, ki ju je splela mama še pred vojno...«¹⁷

Po diferencialnem maturitetnem izpitu na prvi gimnaziji v Ljubljani se je Milica

¹⁵ Kacin Wohinz, Iz spomina na, str. 107.

¹⁶ Več podrobnosti o njenih povojnih izbirah in študiju v Branko Marušič, Jubilantka Milica Kacin Wohinz, *Prispevki za novejšo zgodovino, Zbornik Milice Kacin Wohinz*. XL, 1/2000, str. 16–19.

¹⁷ Pirjevec, *Saga o kovčku*, cit. str. 183.

najprej vpisala na gradbeno fakulteto, v nadaljevanju pa opravila celotno maturo in spremenila smer študija. Pristala je na zgodovini: »Takrat je bilo vse pravzaprav slučaj. Na zgodovino se je takrat vpisalo deset, dvanajst študentov. Moj letnik je bil številnejši, imel je štirinajst študentov. Moja srednja šola je bila tehnična, gradbena. Nisem obiskovala gimnazije. Vpisala sem se na zgodovino, ker se mi je zdela najbolj uporabna. Čeprav me je zanimala tudi umetnostna zgodovina, medicina in ne vem kaj še vse. Medtem so se ustanovljale inštitucije, Muzej narodne osvoboditve, pri CK-ju Arhiv centralnega komiteja. Vsi so potrebovali zgodovinarje.«

Najbolj jo je pritegnil študij sodobne zgodovine, ki jo je sama doživela. Pri prof. Metodu Mikužu je julija 1958 zagovarjala diplomsko nalogo o Svobodnem tržaškem ozemlju. Sledila je zaposlitev na oddelku za zgodovino v arhivu CK ZKS, kjer je začela raziskovati zgodovino mladinskega gibanja v Sloveniji.

»In so podprli zgodovinarje, mene in mojega kolega Davida Irška. Kot diplomiranca sva prišla v krog prvih arhivistov arhiva CK-ja. Prišli pa nismo za arhiviste, ampak za raziskovanje in pripravo zbornika o mladinskem gibanju. To je bilo takrat v programu: mladinsko gibanje med vojno, druga skupina pa je raziskovala žensko gibanje med vojno. V skupini, ki se je ukvarjala z mladinskim gibanjem med vojno, sem delala ob študiju, ker sem potrebovala denar. Doma sem imela že otroka in sem študirala ob družini. Na začetku smo hodili po terenu in spraševali ljudi, kako se je začelo leta 1941, kako se je ustanavljala Osvobodilna fronta. Skratka, usmerili smo se v čas vojnih dogodkov. To smo spraševali leta 1959. Nič ni bilo še raziskano, nič.¹⁸ No, iz teh inštitucij se je nato ustanovil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Kazini, kjer je še danes, iz arhiva Centralnega komiteja, kjer sem jaz bila v službi, sta prišla dva diplomiranca, in iz Muzeja ljudske revolucije.¹⁹ To je bil čas, ko je bila po celi Evropi delavska tema aktualna tematika, ki poskuša preučiti vse to, kar je prejšnje zgodovino pisje zanemarjalo. No, in meni so seveda rekli: ti znaš italijansko, pa boš delavsko gibanje v Trstu proučevala. Pa sem rekla, da bom. Pojma nisem imela ne o Trstu in ne o delavskem gibanju. Kar smo vedeli, je bilo iz Mikuževih predavanj v zvezi z Osvobodilno fronto, narodnoosvobodilnim gibanjem. To ni bilo zadostno znanje. Problem je bilo, kje začeti. Pri Čermelju, a Čermelj je Slovence in Hrvate obravnaval kot žrtve italijanske države. Potem je bilo treba še Tumo prebrati. Dolgo sem brala, brala. Jasno mi je bilo, da se brez virov ne da nič narediti. Tako, da je bila moja prva raziskovalna naloga, ki je bila tudi nagrajena na inštitutu, posvečena študiju parlamentarnih volitev v Italiji leta 1921 in 1924 in političnim razmeram. Se pravi stran od delavskega gibanja oziroma raziskovanja delavskega gibanja kot pluralnega pojava. Raziskovala sem v glavnem po časopisnih virih. Za razpravo sem prejela Kajuhovo nagrado. Izšla je v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja.«²⁰

¹⁸ Prva objavljena znanstvena razprava Milice Kacin Wohinz, Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1-2, 1960, str. 125–168.

¹⁹ Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je bil ustanovljen 10. julija 1959.

²⁰ Milica Kacin Wohinz, Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921–1924. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1-2, str. 3–160.

Raziskovanje povojnih političnih razmer v Julijski krajini je Milica Kacin, poročena Wohinz, razširila na raziskovanje primorskega političnega življenja in širše primorske družbe v času po vzponu fašizma in oblikovanja Mussolinijeve obmejne politike. Dognanja Lava Čermelja o življenju Slovencev in Hrvatov pod Italijo²¹ je dopolnila s sistematičnim pregledom virov v Historijskem arhivu na Reki, na inštitutu Feltrinelli v Milanu in Deželnem inštitutu za zgodovino osvobodilnega gibanja FJK v Trstu, kar jo je privedlo tudi do sistematičnega osvetljevanja delovanja najprej italijanskih liberalnih oblasti, po letu 1921 pa fašističnih oblasti na obmejnem področju. Večdesetletni pregled gradiva v Centralnem arhivu v Rimu ji je omogočil poglobljeno analizo procesa fašizacije slovenske in hrvaške družbe kot tudi podrobno preučitev slovenskih reakcij na fašistično politiko in nasilje. Svoja poglobljena dognanja je objavila na več kot 1500 straneh v treh poglavitnih publikacijah: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921; Narodno obrambno gibanje Slovencev 1921–1928 in Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935.²² V sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so izšla omenjena tri prelomna dela za poznavanje zgodovine Primorske v času med obema svetovnjima vojnama, je na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja delovala najprej kot asistentka, po zaključku doktorskega študija leta 1970³ pa kot znanstvena svetnica. Od leta 1997 do leta 1983 je bila direktorica inštituta, v obdobjih 1974–1976 in 1985–1987 pa predsednica njegovega sveta.

Kot nekdanja soustanoviteljica inštituta se je v pogovoru s študenti in študentkami spomnila vloge, ki sta jo pri njegovem ustanavljanju imeli tudi Alenka Nedog Urbančič in Jelka Križnar: *»Ta dekleta so imele med vojno visok položaj sekretark SKOJ-a, pokrajinskega – Nedogova Alenka. In so bile močnejše od partije. Partija so bili moški, se pravi dva zgodovinarja. Oni so bili aktivisti, so bili bolj pametni, so marksizem obvladali, me pa ne. In so zmeraj pritiskali, da se moramo učiti, to in ono. Smo bile ženske pa močnejše na našem inštitutu. Sem potem bila konec 79., 80. 83. leta direktor. Zelo suverene smo bile, so se nas bolj bali kot ne.«*

Marksistično usmerjena zgodovinarja Dušan Kermauner in Franc Klopčič sta ji očitala nacionalistično naravnost pri obravnavi zgodovine primorskih Slovencev med obema vojnama. Prekomerno naj bi se osredotočila na narodnjaštvo in razvrednotila mednarodno socialistično revolucijo. *»Ogromno kritike, zlasti na moje*

²¹ Lavo Čermelj, *Life and Death. Struggle of a National Minority: the Yugoslavs in Italy*. Ljubljana: Tiskarna Ljudske pravice, 1945. V slovenskem prevodu je delo izšlo leta 1965.

²² Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci pod*; Milica Kacin Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928*. I. in II. knjiga. Koper-Trst: Založba Lipa Koper in Založništvo tržaškega tiska, 1977; Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935*. Koper: Založba Lipa, 1990. Od leta 1958 je izdala 9 samostojnih monografi j (pet od teh je podpisala kot soavtorica) in do leta 2000 skoraj 350 bibliografskih enot (Marušič, Jubilantka Milica Kacin, str. 21).

²³ Milica Kacin Wohinz je doktorsko disertacijo z naslovom *Politične stranke in Slovenci v Julijski krajini v dobi italijanske okupacije* branila 16. decembra 1970 pred komisijo, ki so jo sestavljali profesorji dr. Metod Mikuž, dr. Janko Pleterški in dr. Vasilij Melik, promovirala pa je leta 1971 kot četrta ženska na Univerzi v Ljubljani in sedemindvajseti doktor zgodovinskih znanosti na Oddelku za zgodovino (Marušič, Jubilantka Milica Kacin, cit. str. 25).

delo. Tako, da je Kermavner na moje prvo delo Politične razmere na Primorskem napisal knjigo Temeljni problemi primorske zgodovine, zelo kritično do mene. In tu je šlo za vprašanje ženske. Med drugim, recimo, me kritizira, da imam materinsko skrb za tržaške narodnjake. Ja! To se mi tako dopade, da sem ga vprašala, enkrat pozneje. /.../ Da če bi bila moški, bi verjetno tudi šlo za očetovsko skrb, najbrž, ne. Kar znorel je. /.../ No, on je napisal to knjigo, in sicer da ščitim in raziskujem narodnjaštvo, namesto, da bi se posvetila delavskemu gibanju, čeprav sem obravnavala tudi komunistično partijo, pa Vladimirja Martelanca, partijskega delavca, pa Ivana Regenta, tržaške komuniste, vzporedno sem obravnavala vse stranke. Po njegovi smrti je knjiga ostala v rokopisu, ki ga je Joža Vilfan, moj velik prijatelj, dal v tisk. Bila sem užaljena, a kaj.»

Nevenka Troha, ki je detajlno analizirala Kermaunerjevo razpravo, navaja posamične argumente, s katerimi je Milica Kacin Wohinz spodbila Kermaunerjeve očitke, da je predstavnica nacionalističnega meščanskega zgodovinopisja, kot tudi podporo, ki je bila avtorica deležna s strani kolegov, ki so ji stopili bran in podprli njeno znanstveno delo.²⁴

V ozadju virulentnosti kritike »zgodovinariki«²⁵, ki naj bi bila neobjektivna in tendenciozna, je bila torej tudi mizoginija. Zato so v intervjuju, ki je bil posnet v maju 2017, še posebej zanimivi tudi Miličini odgovori na vprašanja, povezana s poklicnim uveljavljanjem žensk v povojnem času in v samih zgodovinarskih krogih:

»Moraš vedeti, da so ženske, ki so prišle iz partizanov, bile pravzaprav odločilne, bile so sekretarke SKOJ-a, komisarke v četah. Bile so oborožene z znanjem in izkušnjami, bile so na položajih. Na vrhu so bili moški, a bile so močne. Če je Vida Tomšič nekaj rekla, to je bilo sveto. Vida Tomšič je bila sploh intelektualka. Skratka, me smo se počutile močnejše in smo tudi bile močnejše. To so naši moške pravzaprav morali sprejeti. Žena, ki ni bila samo žena, ampak tudi suverena uspešna oseba. To so bile tudi moje prijateljice /.../ prva generacija, ki je prišla do visokih naslovov zaradi študija. Vse so bile zelo suverene.»

Usklajevanje družinskih obveznosti in dela je bil velik izziv za generacijo žensk, ki je prevzela pomembne položaje v slovenski družbi po drugi svetovni vojni. »Kolegica je svojo hčerko privezala na voziček z obema rokama, da se ji ne bi kaj zgodilo, in je šla na partijski sestanek. Mi smo takrat morali hoditi na sestanke vsak večer. O družini ni takrat nihče nič vprašal. Ni obstajala. Smo se same reševale, druga drugi pomagale, ampak v glavnem so bili otroci prikrajšani, to sedaj vem. /.../ Nihče ni vprašal nič. O materinstvu v tistih časih in o otrocih pa o družinah sploh nisi smel govoriti, to je bilo vse osebno. Vse je moralo ostati na stopnji kolektivnega, splošnega. Da bi napisala ‚knjigo posvečam svoji hčerki‘, to niti približno ni prišlo v poštev, to bi bil greh številka ena, ker nič osebnega ni smelo vstopiti v družbeno delovanje.»

²⁴ Nevenka Troha, Milici Kacin Wohinz ob njeni sedemdesetletnici. *Zgodovinski Časopis*, 54, št. 2, 2000, str. 119, 278–282.

²⁵ Troha, Milici Kacin Wohinz, str. 280.

Milica Kacin Wohinz je lahko računala na pomoč mame, sester in sorodnice: *»Mama mi je največ pomagala. Jaz sem imela pomočnico in sem pravzaprav celo mojo plačo njej dajala. In to iz mojih krajev, sestrično, ki je pazila otroka doma. Prali smo na roke, kurili na drva, hladilnika ni bilo, tudi pralnega stroja ne. Tudi do stanovanja je bilo skrajno težko priti in ogromno smo delali. Ženske so tudi tri četrtine družinskega življenja nosile same. Tudi fi nančno. Brez naše plače se ni dalo živeti. To pa nihče ne ve. Vsak moški je bil srečen, da je imel ženo, ki je bila v službi. Srečen? Drugače se ni dalo živeti, saj ni bilo denarja. Tiste, ki so doma ostale, so bile brez službe, so bile velike sirote. /.../ Naši možje so kar sprejemali stvari. Tako je bilo. Sem imela pomoč sicer pri hiši, tako da nisem bila sama. Je bilo drugače, naši otroci so takoj šli v jasli in vrtce. Danes se moški, očetje ukvarjajo z otroki, kar je zame čista novost. Naši možje niso prijeli vozička v roke. Ob našem delu pa so se postavljali, vsaj meni se zdi. Ali pa smo si me to domišljale. Družinskih tragedij ali pa ne tragedij je bilo vedno veliko, so pa bili moški bolj svobodni kot me.«*

Pri Miličinem zgodovinjenu primorskega antifašizma in delovanju fašistične države v Julijski krajini so se izkazali kot odločilni stiki, ki jih je vzpostavila z italijanskim zgodovinopisjem. Poznavanje italijanščine, ki je bilo koristno že takrat, ko je obiskala interniranega očeta kot deklica,²⁶ je postalo njen veliki adut in ne le pri pridobivanju in analizi arhivskega gradiva, temveč tudi pri vzpostavitvi dolgoletnega in razvejanega sodelovanja z italijanskimi zgodovinarji, kot so bili na primer Enzo Colotti, Costanzo Casucci, Teodoro Sala, Claudio Pavone, Elio Apih in drugi. Sodelovala je predvsem z generacijo italijanskih zgodovinarjev, ki je kritično obračunala z zgodovino fašizma in postavila temelje za njegovo komparativno obravnavo, obenem pa usmerila raziskovanje mlajših v zgodovino italijanskega antifašizma in odpornišva.

»Že zelo zgodaj sem prišla v stik z italijanskimi zgodovinarji, tržaškim inštitutom – tam je bil takrat Ettore Miani. Takrat smo šli tudi na obisk k Francu Antonicelliju, da bi se pozanimali kako se dela. Izmenjavali smo si literaturo, tako italijanske kot slovenske revije. Obiskovali smo njihove prireditve, ki so jih imeli ob obletnicah njihove rezistence, odpora. Šla je cela jugoslovanska delegacija, ne samo slovenska. In ko sem prišla do informacij, da obstajajo arhivi v Italiji za Primorsko, za Slovence, za Hrvate, skratka, da so arhivi, sem se hotela do njih prebiti. Pomagali so mi prijatelji iz Torina. Tam je bil inštitut Piero Gobetti z Ado Gobettijevo. Njen mož Paolo se je ukvarjal samo z rezistenti. Skratka, so mi odprli vrata in dali naslove, kako se pride do arhivov. To se pravi v Rimu do osrednjega državnega arhiva Archivio Centrale dello Stato, kjer so hranili pravzaprav vse. Prejela sem štipendijo iz Kidričevega sklada, 4.000 dinarjev neto. Vem, da sem polovico dala za vlogo, polovico pa sem potrošila za oblačila, ker sem bila vsa uboga. Tam so vratarji rekli: ‚Ma veste come le nostre nonne?‘. Takrat nismo imeli nič, nismo hodili nakupovat v Trst.«

²⁶ Ob nekem obisku očeta, je vodila »trumo žensk, ker je edina med njimi znala italijansko.« (Pirjevec, *Saga o kovčku*, str. 98).

²⁷ V slov. prevodu: »oblačila se kot naše babice«.

V arhiv je prihajala ob devetih. Zapuščala ga je ob zaprtju, ob sedmih zvečer. Ko je predčasno pregledala vse štiri fascikle, ki jih je imela dnevno na voljo, se je sprehodila po večnem mestu. *»Na začetku sem bila tam tri mesece. Bila sem prva Jugoslovanka. Za mano je prišel še Petrović iz Dubrovnika, ki je raziskoval jugoslovansko zgodovino.«*

V času, ko je začela pregledovati arhivsko gradivo v Rimu, je njena prvorojenka *»Maja imela sedemnajst let, Barbara, druga hčerka, je imela štiri leta. Nič, neskončna nostalgija. Neskončna. Moram reči, da sem takrat šla gledat fi lm Tarkovskega Nostalgija. Zraven mene sedi nekdo, ki je tudi šel v Rim študirat, nek Čeh. Oba sva se jokala. To je bilo zelo hudo. /.../ Ni šlo drugače. Ni bilo druge možnosti.«*

Pregled gradiva je začela z letom 1918 in sicer pri dokumentih iz Notranjega ministrstva in dokumentaciji o novih italijanskih pokrajinah. Fascikli, ki so prihajali do nje, so šli najprej v pregled in marsikatero zaupno poročilo je bilo umaknjeno: *»Tam je bilo vse. V policijskih dokumentih zasledujejo vsakega Slovenca, opisujejo vse mogoče stvari. Jaz sem takrat tudi hrvaško Istro obdelovala in iz tega preučevanja je nastala disertacija Politične razmere v Julijski krajini. Sem že malo pozabila. Disertacija in seveda tudi knjiga, ki je danes prevedena tudi v italijanščino. Je izrazito dokumentirano delo. V njem ni veliko dogodkov, manj sem interpretirala in bolj pozitivistično pisala.«*

V Rim se je vračala še naslednjih 20 let, vsakič po en mesec. Pregledala je tudi druga gradiva za dobo do 1941 in dala preslikati pregledano dokumentacijo na mikrofi lme. *»Čisto nazadnje so mi odprli fond Posebnega sodišča za zaščito države, ki je bil še posebej bogat, vključeval je vse procese pred sodiščem, vsa zaslišanja ljudi, tako delavcev kot komunistov in iredentistov. To sem vse pozneje posnela in prinesla domov. Danes je teh fasciklov oziroma škatel 120, ki jih hrani Arhiv Slovenije. Niso še dostopni, ker niso še urejeni. Pa dokler sem jaz živa, so razpoložljivi samo z mojim dovoljenjem. Gre za zelo pomembno gradivo /.../«.*

Zaradi tesnega sodelovanja z italijanskimi zgodovinarji, še posebej s Furlanskim inštitutom za sodobno zgodovino in Deželnim inštitutom za zgodovino odpornišva v Trstu je veliko predavala v Italiji, ne le v Trstu in Vidmu, temveč tudi v Torinu, Milanu, Aosti, Benetkah, Anconi in drugje. Strokovno in širšo italijansko javnost je seznanjala s svojimi raziskovalnimi dognanji in s slovensko zgodovino, še posebej primorsko, o kateri je pisala v italijanskih revijah, kot denimo Il Ponte, Resistenza, Giustizia e Libertà, Qualestoria, Storia contemporanea in Friuli, itd.

Nemalokrat je bila v italijanski zgodovinarski družbi edina ženska: *»Na simpozijih v Italiji sem bila edina ženska med samimi moškimi. Počutila sem se enakovredno. /.../, Vabili so nas na predavanja, ne samo v Rim, po celi Italiji. Počutila sem se zelo samozavestno, tudi zato, ker smo bili Jugoslovani in so nas občudovali. Italijanski zgodovinarji so bili vsi ljubeznivi, mnogi so bili tudi skrajni levičarji. Vabili so nas na večerje in pogovore. /.../ Pogovori so se vrteli okrog ženskih vprašanj, pa tudi družinskih. Malokdo me je spraševal ali pa se pogovarjal o tem, kaj jaz raziskujem in proučujem v arhivu.«*

Na vprašanje, ali ji je bilo kdaj neugodno med kolegi, je povedala: *»Sedimo pri večerji, vsi sprašujejo o Jugoslaviji, pa o partizanih. Vsi me sprašujejo in se*

pogovarjam z njimi. Pa mi reče Andreucci, kako si pa perfektna. Sem rekla, a ja? Zaradi politike, ker smo se pogovarjali? Pravi, ne, ker si lepa. In meni se je zdelo v redu. Kompliment sem sprejela. Mi smo bili navajeni, da je to normalno. V Jugoslaviji so bili odnosi med spoloma bolj enakopravni. Na drugi strani me je sem bila ponosna, da sem bila Jugoslovanka. In so me kot tako gledali in spraševali o Jugoslaviji. Kako imate tri nacije, tri vere pa ena država, pa socializem. Rekla sem, da je njim lažje, ker imajo že vsega dovolj, da naj poskusijo. Kolikokrat smo o tem politizirali z Italijani, v Rimu recimo.»

Milica Kacin Wohinz je veliko predavala tudi v Jugoslaviji, v Beogradu, Pazinu, Delčevu, na Hrvaškem in v Makedoniji. O njenem sodelovanju z Oddelkom za zgodovino v Ljubljani je povedala naslednje: *»Zelo so nas podcenjevali. Zelo, zelo, zelo. Mi smo jih vabili na naše programske sestanke. Na našem raziskovalnem oddelku je bil v začetnih letih šef Mikuž, da smo malo strokovnost poudarjali. /.../ Pozneje sem imela posamezna predavanja enkrat, dvakrat, trikrat v Zgodovinskem društvu.«*

Od 80. let dalje je veliko predavala na Primorskem, v Gorici, Kopru in Trstu, po osamosvojitvi Slovenije je velikokrat tudi posegala v javno razpravljanje o TIGR-u. Odločno je nasprotovala njegovi mitizaciji,²⁸ kar je razvidno tudi iz njene knjige *Prvi antifašizem v Evropi*, v kateri je po mnenju Branka Marušiča, »postavila temelje zgodovinski obravnavi primorskega antifašizma vseh usmeritev in opredelitev«.²⁹

S primorskim okoljem je ohranjala tesne stike tudi po svoji upokojitvi, še posebej rada je brala časopise z druge strani slovenske meje in bila ponosna na ranost primorskega antifašizma. *»Nenazadnje tudi tu smo bili ponosni, ker smo imeli svoj odpor zdavnaj prej. Antifašizem, ki ga na Kranjskem niso imeli, niso vedeli, kaj to je. Antifašizem je bil zelo močan. Da ne govorim o TIGR-u, za katerega takrat nismo vedeli, da obstaja, a smo se potem z njim vseeno postavljali. Imeli smo svoje žrtve v Bazovici, ustreljene fante na Opčinah, drugi tržaški proces. Mi smo bili že kot Primorci vzvišeni nad Kranjci, pravzaprav zaradi te naše zgodovine. Smo imeli priložnost, da smo se uprli. Mi smo se upirali. /.../ Antifašizem je bil splošni upor, ne stvar le ene organizacije. Bil je pasiven in aktiven. Tudi tisti pasiven je bil pomemben, saj je šlo za ohranjanje jezika, petja v pevskih zborih in cerkvah, ker tam so bili sestanki, podobno tudi v Marijini družbi, kjer se je slovensko govorilo, in to v mestih in povsod. Brez organizacij, brez strank je bil v tridesetih letih mogoč le pasiven odpor. In takrat je italijanska partija to tudi dobro razumela in hitro sklenila pakt s tigrovsko organizacijo. Tigrovska organizacija je bila skrajno nacionalistična, jugoslovanska, tudi teroristična. Saj je delala atentate. In partija je sklenila pakt z njimi, da si je pridobila ljudi na Primorskem, in ti ljudje, ko pridejo partizani, grede vsi s partizani. Vsi v osvobodilno fronto. Na Primorskem je sicer bila bela garda, mogoče v Trstu in Gorici, posamični odvetniki, obstajale so tudi domobranske čete, a ni bilo nobenih domačih domobrancev. Nisi za domobrance sploh vedel, ker smo bili antifašisti zaradi Italijanov.«*

²⁸ Marušič, *Jubilantka Milica Kacin*, str. 30–32.

²⁹ Marušič, *Jubilantka Milica Kacin*, str. 81.

Ko jo je Alenka Puhar med intervjujem za Delo vprašala, ali je bil TIGR pred slovensko osamosvojitvijo prepovedana tema, je bil njen odgovor nikalen: »Ne, ne bi rekla. Zgodovinarjem pravzaprav ni bila nobena tema izrecno prepovedana. Šlo je za vprašanje prioritete in vprašanje dostopa do gradiva. Avtocenzura je seveda bila. Pri pisanju sem nenehno mislila na to, kaj bo rekla Lidija Šentjurs, kaj bo rekel Dušan Kermauner, kaj bo o kakšnem stavku rekel Zwitter. Marsikdo bo rekel, da pretiravam, a v moji glavi je bila avtocenzura, in to močna. Toda bolj za interpretacijo kot za predmet raziskave.«³⁰

V ocenjevanju svoje in širše slovenske zgodovinske poti ni prenesla poenostavljanj, izogibala se je stereotipnih in manihejskih sodb, zoperstavljala se je instrumentalni rabi zgodovine. Znala pa je tudi je kritično spregovoriti o svojem delu in lastnih usmeritvah v času prejšnjega režima: »Ne, niso cenzurirali. Naši možgani so bili oprani. Jaz sem sama sebe cenzurirala, mene niso drugi cenzurirali. Vedela sem, do kam iti, pa kako. Če ste gledali kakšen fi lm, na primer vzhodnonemškega Stasi, to je bila skrajnost. Mi, ki pa nismo bili neposredno nasprotniki režima, smo bili vojaki režima. Jaz sem bila pešak. Bi lahko zmagoval katerekoli general. Vernik bi se temu lahko reklo in zdelo se je samoumevno.«

Zaradi visokega osebnoznanskega profila, dialoškeosti, udomačenosti v italijanskih zgodovinarskih krogih, poglobljenega poznavanja zgodovine italijansko-slovenskih odnosov in širše jugoslovanske zgodovine, je bilo njeno imenovanje na mesto sopredsednice slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, ki sta jo ustanovili vladi slovenske in italijanske države in je začela delovati leta 1993 z namenom, da bi izdelala skupno poročilo o slovensko-italijanskih odnosih v obdobju 1880–1956, izjemno pomembno dejanje. Kot članica in sopredsednica komisije je imela velike zasluge za plodno sodelovanje slovenskih in italijanskih zgodovinarjev, za oblikovanje in sam izid poročila. Branko Marušič meni, da je »Kacinova delo vodila z vso zavzetostjo poznavalca raziskovalca, ki zna preseči toliko ovir in predvsem izzivov, ki mu jih ponujajo tudi mnogi stereotipi, za katere tudi zgodovinarji niso imuni.«³¹ Bila je ponosna na institucionalizirano sodelovanje slovenskih in italijanskih zgodovinarjev, ki so na devetih plenarnih srečanjih zmogli oblikovati komparativni pregled italijansko-slovenskih odnosov od leta 1880 do leta 1956. Med intervjujem na Oddelku za zgodovino je opisala način dela v komisiji:

»Nekdo je pripravil elaborat, ki je bil razmnožen in poslan vsem, da so ga preštudirali. Na sestankih, ki so trajali dva, tri dni, je bil recenziran oz. je bil predmet pripomb. In vsi člani komisije so elaborat istočasno diskutirali. Šli smo od vejice do vejice, od besede do besede. Vsako omembo smo si morali izboriti, izogniti smo se poskušali radikalnim besedam, kot denimo genocid ali pa raznarodovanje. Skratka v poročilu smo se morali vsem tem besedam izogniti, nobena ni smela biti radikalna, ne negativna in ne pozitivna. To kar je v zgodovinsko-pisju bilo pogosto. Tokrat smo se umirili, zato da smo našli skupni imenovalec. Vsi smo se strinjali z vsako besedo, ki je zapisana v poročilu. Šli smo skozi težke diskusije, ki so trajale

³⁰ Alenka Puhar, Intervju. Milica Kacin Wohinz. Rdeče dvoletje, črne srjace, rdeče zvezde, Delo, 1, 7, 2002, str. 6–7.

³¹ Marušič, Jubilantka Milica Kacin, str. 33.

sedem let. Umaknili smo se za štiri dni v kraj in tam diskutirali. Ogromno smo se naučili drug od drugega. Zelo dobro je bilo organizirano. Na naše poročilo so tržaški optanti reagirali z brošuro. Poročilo je izšlo v Il Piccolo, naprej pa še v Primorskem dnevniku in to na »črno«, saj ga nismo še odobrili. Pa so ga že objavili, ker so čakali, kaj bomo napisali. /.../ Dokument je dolg 30 strani. Bil je od vlad naročen, neke vrsta deklaracija, ki pa je na rimskem zunanjem ministrstvu niso sprejeli. Odklonili so jo in so našemu zunanjemu ministrstvu sporočili, da smo mi Italijane okrog prinesli. Še Rupel je bil takrat zraven in je rekel: 'prav, če ste jih okrog prinesli'. Sem rekla, da ni bilo čisto tako. Oni so sprejemali naše znanje, mi pa njihovo tudi. /.../ In ko sem prišla v komisijo, so bili italijanski kolegi zelo oboroženi z znanjem tržaških italijanskih zgodovinarjev. Mi smo bili na boljšem, ker smo njihovo zgodovinopisje poznali, smo vsi obvladali italijanščino. Oni pa našega zgodovinopisja niso poznali in smo jim morali veliko stvari dopovedati. O fojbah pa o migraciji so imeli vse podatke, vse prešteto. Tam pa smo mi bili bos. In če imate pred sabo tisto naše poročilo, je čisto kratko, smo se kar zelo spopadali.«

Kot je večkrat javno povedala, si je prizadevala za pravno sporočilo.³² Menila je, da je v združeni Evropi nastopil čas, da sosednji državi »pokopljeta vsaka svoje žrtve in se znebita koncepta sovražnika.«³³ S takim prepričanjem je tudi posegala v javne debate in se zoperstavila politični zlorabi zgodovine ter vsem tistim politikom, tako italijanskim kot slovenskim, ki so se sklicevali na zgodovino zgolj iz politične računice in niso bili pripravljeni upoštevati izsledkov mešane zgodovinsko-kulturne komisije.³⁴

Milica Kacin Wohinz je leta 1998 prejela priznanje slovenske ambasadorke znanosti. Leta 1999 je pomembno priznanje prejela tudi ob tridesetletnici rovinjskega centra za zgodovinske raziskave. Ob njeni sedemdesetletnici jo je predsednik Republike Slovenije Milan Kučan odlikoval z znakom svobode Republike Slovenije. Leta 2018 je prejela Zoisovo nagrado za življenjsko delo. Preminila je 28. decembra 2021.

Marta Verginella

³² »Želeli smo pravno sporočilo«, *Primorski dnevnik*, 25. 7. 2004.

³³ »V novo Evropo brez sovražnikov«, *Novi glas*, 11. 3. 2004, str. 8.

³⁴ Branko Marušič, Dr. Milica Kacin Wohinz, ob osemdesetletnici, *Zgodovinski časopis*, 64, št. 3-4, 2010, str. 464.